

A gazdasági modell átértelmezhetősége a homo oeconomicus új identitása mentén

Major Gyöngyi

Stratégia kutató Intézet, Kinizsi Pál utca 3. 1029 Budapest. major.gyongyi@gmail.com

Absztrakt

A mindinkább fenntarthatatlan főáramú közgazdasági paradigmán való felülemelkedés lehetőségét az ember önértelmezésének újrafogalmazhatóságában tárgyaljuk. S ha nem is tesszük a tanulmány tárgyává az identitás – megismerés – realizáció összefüggésrendszerének elemzését, annak bemutatását azonban mindenképpen kívánjuk, hogy a teljességre hangolt tudat miként teremtheti meg és működtetheti az élő rendszerek mintájára, pozitív összegű energiaáramlásban a kölcsönhatások értékkeremtő hálóját.

A társadalom és a gazdaság megújítását, az embernek a kozmikus rendhez való visszatalálását olyan értékek előtérbe helyezésével lehet inspirálni és segíteni, mint az együttérzés, kiegyensúlyozottság és kozmikus felelősség. Belőlük táplálkozva az ember új vagy éppen nagyon régi identitásában értelmezheti önmagát s létezését, aminek leképződéseként körvonalazható a gazdaság és gazdálkodás újraértelmezett paradigmája.

A tanulmányban vázoljuk, hogy a homo oeconomicus átértelmezése miként segítheti a Kozmosszal harmóniában együttműködni képes új gazdálkodási modellt.

Kulcsszavak: gazdaság, felelősség, piac, környezet, homo oeconomicus, identitás,

1. Bevezetés

Amikor leástam a mezei orchideák

mélyen gyökerező tövéhez,

én élveztem a dolgot, nem ők.

(Izumi Shikibu: The Ink Dark Moon)

Néhány év alatt közhellyé vált válságról beszélni, amit mind szélesebb körben a gazdasági válság által felszínre került általános értékválságként, vagy egyenesen a jelenkori ember kultúrájának válságaként értelmeznek. Ezzel párhuzamosan azonban nem tapasztalható azoknak az alapfogalmaknak lényegi újraértelmezésére tett kísérlet, melyekre ez a válságba jutott kultúra épül.¹ Márpedig vannak ennek a válságnak olyan kísérőjelenségei, melyek éppen azért különböztetik meg minden korábbi válságtól, mert bizonyos jellemzőivel az egyensúlyvesztett folyamatok egyensúlyának helyreállítása esetén sem lenne módja elért határainak további kiterjesztésére. Gondoljunk csak a népességi mutatókra, vagy a további gazdasági növekedés már nem kikerülhető és nem leplezhető ökológiai árára. Amennyiben tehát az ember nem kívánja saját életterét, s azzal életlehetőségét is végérvényesen tönkretenni, úgy ideje lenne legalább elgondolkoznia azon, hogy a tevékenysége által az életterében kiváltott folyamatosan gyorsuló változás vajon érintetlenül hagyja-e akár az olyan alapfogalmakhoz társítható tartalmakat is, mint amilyen a „gazdaság”, vagy „gazdálkodás”, s mindenekelőtt a gazdasági ember.

¹ Olyan fogalmakra gondolunk elsősorban, mint az önérdek, versenyképesség, haszon-maximalizáció.

2. A Homo Oeconomicus identitása

A közgazdasági irodalomban általában a homo oeconomicus kifejezés helyébe szokás új „homo típusok” konstruálásával kísérletezni.² Ezzel szemben, ebben a tanulmányban mi éppen homo oeconomicusban gondolkodunk, azonban a fogalom más-más értelmezhetési lehetőségét vetjük fel. Kísérletet teszünk arra, hogy a meglévő gazdasági koncepcióból kilépve tekintsünk rá a mai gazdaságot jellemző egyensúlytalanságokra és paradoxonokra. Mindenképpen a már körvonalazódó megoldás-koncepciókon túl szeretnénk vázolni egy olyan alternatívát, amely nem a piac és állam dualitásában gondolkodik³, s nem kifejezetten a vállalatok hatékony felelősségre vonását biztosító jogi környezet kialakíthatóságán töpreng, hanem a mainál tágabb tér-idő kontextusban újraértelmezve a gazdálkodó ember identitását, magának az önzés fogalmának a tágabb horizontban való interpretálhatóságának jelentőségére mutat rá. Az egocentrizmus ugyanis tágabb értelemben éppen a másokról – mint önmagunk feltételéről – való gondoskodást jelenti. Saját kapcsolatainkért felelősséget vállalva, önmagunkért vállaljuk a legnagyobb felelősséget⁴. [9]

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy nem feltétlen törvényszerű a homo oeconomicus-hoz az önzés kizárólagosságát társítani, s az önzést sem kizárólag az „itt és most”-hoz kötni⁵. Az ember mindig is gazdálkodásra kényszerült, gazdálkodhat azonban a környezettel együttműködve, harmóniára, kozmikus egyensúlyra törekedve, s teheti ezt úgy is, hogy kizárólag saját ego-jára fókuszálva képzelel el önmagát és saját érdekét, meglehetősen szűk horizontba szorítva ezzel az egyensúly fogalmának végiggondolását is.

Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy a mai uralkodó gazdasági koncepció az egyensúlyteremtés igényét egyáltalán nem kozmikus vonatkozásban definiálja, hanem kizárólag saját művi „kreálmányaira” vonatkoztatva, a kereslet és a kínálat fogalomrendszerében képzelel el az egyensúlyteremtés modellezhetőségét, szem elől tévesztve azt a kozmikus léptéket, amelybe beágyazottan az egész létezése működik.⁶ Mi több, olyan

² Említjük például a „homo reciprocans”-t, a „homo sociologicus”-t [5], a „homo moralis”-t, vagy legújabban a „homo geoeconomicus”-t [6].

³ Sem a Pigou [14] sem a Coase [4] által felvetett javaslatot nem tartjuk kielégítőnek, mert a uralkodó – haszon-maximalizációra alapozó gazdasági paradigmán belül gondolják el a megoldást. A szakirodalomban folytatott vita kapcsán pedig (a környezetszennyezés vonatkozásában lásd: [17], [7]), hogy ti. az államra vagy a piacra célszerű-e bízni a problémák kezelését, azért van hiányérzetünk, mert a tényleges megoldást külső szabályoktól sokkal kevésbé várjuk, mint magától az embertől, akinek belső igényéből táplálkozhat cselekvésének áthangolása.

⁴ Ez a haszon-maximalizációnak a mainál szélesebb tér-idő szerkezetében való értelmezését is jelenti.

⁵ Amennyiben az önzést szélesebb tér-idő struktúrában értelmezzük, önzés lehet például megmenteni egy fát az utókornak (önző módon lemondunk a pillanatnyi élvezetről egy tágabb kontextusban felfogott önérdék mentén), vagy éppen őrizni a múlt emlékeit és a hagyományokat. Amennyiben önmagunkat tágabb értelmezésbe helyezzük, saját érdekeltiségünk vigyáznunk az őseink emlékére és önmagunk folytatásaként biztosítani az utódaink létezését. Nélkülük ugyanis mi sem léteznénk. Ez a legtágabb értelemben vett önérdék.

⁶ A piac egyensúlyteremtő funkciójának jelölése a „láthatatlan kéz” fogalmával Adam Smith mentén alapvetően a még miszticizmusra hajló kor álmisszitikus karikírozásának tekinthető, éppenséggel nagyon is racionális alapokra támaszkodva. A kereslet és kínálat kíméletlen egyensúlyteremtése ugyanis semmi láthatatlant, semmi titokzatosot, semmi misztikusot nem tartalmaz, hanem minden ízében és porcában átlátható és logikus. És nemcsak logikus elmélet, hanem kipróbálható, konkrét gyakorlat. Semmi baj nincs vele saját konstrukcióján belül, s mindaddig, ameddig egy adott konkrét piac telítődési korlátainak közelébe nem ér. Amikor pedig idáig elér, azonnal feltűnik egy korábban észleletlen tény, hogy ugyanis a „piac” fogalma, mint olyan, nem értelmezhető önmagában véve, mintha mindentől függetlenül létezne, hanem mindenkor beágyazott egy működő gazdaságba, a működő gazdaság pedig a teljes világgazdasággal együtt egy ökológiai rendszerbe.

Amennyire pedig ezen az evidencián nem illik meglepődni, éppúgy nem illik meglepődni azon sem, hogy az önmagában egyensúlyi helyzetet teremtő piac mindenkor visszahat arra a gazdaságra, melybe ágyazódik, és áttételesen visszahat a világgazdaságra, illetve a Föld – vagy ha tetszik, a világegyetem – ökológiai rendszerére. Mindezek a visszahatások tehát nem feltűnőek mindaddig, ameddig a piacon telítődési jelenségek nem mutatkoznak, hisz ki foglalkozna azzal, hogy az erdőkben nagy ütemben fogy a kivágható fa, ha egyébként még bőven van belőle, a piac pedig a maga láthatatlan kezével szépen szétosztja a különböző iparágak között, gyönyörűséges egyensúlyokat fenntartva. Aztán egyszer csak elfognak az erdők, kis időre megborul az egyensúly a piacon, mert a fa ára az egekbe szökik, de aztán a láthatatlan kéz megint mindent elrendez, mert kiderül, hogy a régi árnál magasabban ugyan, de a drasztikus hiánynál lényegesen alacsonyabban megéri valamely másik földrésről beszállítani a fát, a kereskedelem megindul, új egyensúlyi feltételek alakulnak ki, és megint minden szépen megy tovább.

– Igen, csak közben az adott gazdaság egyik erőforrása teljes egészében felhasználódott, megsemmisült.

Nem térünk ki most arra, hogy fáj-e ez valakinek, mert egyébként természetesen sokaknak fáj, legkézenfekvőbbben azoknak, akik mindaddig a fakitermelésből éltek, hanem koncentrálnunk a jelenség absztrakt lényegére. Mert ha akarjuk, ha nem,

kategóriákat emel be saját (abszolutizált) modelljébe, mint a szűkösség állapota. Márpedig, ha kísérletet teszünk egy másik értelmezési keretben rátekinteni a létezésre, ha más fogalmak és premisszák mentén állítjuk fel a modellünket,⁷ magunk körül akár bőséget és gazdagságot is láthatunk (gondoljunk csak egy virágzó cseresznyefára), amely megjelenik a természetben. Az Adam Smith által konstruált homo oeconomicus önértékelte koncepció helyett tehát a gazdaság átmodellezhetőségét kívánjuk inspirálni, mégpedig a kozmikus egyensúly mintájára, a szubjektum – homo oeconomicus – kozmikus identitása mentén.⁸

Egy adott koncepción belül persze lehetetlen az egyensúly egyensúlytalanságát, a gazdaságosság gazdaságtalanságát, a racionalitás irracionális voltát bizonyítani. Pedig más előfeltételezésekre építve a hipotéziseket, más hipotézisekből kiindulva egyértelművé válik, hogy éppen a racionalitásra (haszon-maximalizációra) törekedve válhatott a smithi homo oeconomicus irracionálissá, s az erőforrások elpusztítójává.

Amennyiben például megfelelő őszinteséggel és bátorsággal kitekintünk a modernség gazdasági paradigmájából, láthatjuk, hogy itt a Földön összességében hatalmas vízkészlettel rendelkezünk. Azonban a homo oeconomicus haszon-maximalizációjának kényszerében nincs az a víztömeg, amiben az ipar a korábbi egyensúlyi állapotokat meg ne bontaná, miközben alig észrevehetően, de egyre erőteljesebben olyan funkciók ellátására kezd alkalmatlanná válni a víz, mely funkciók létezése esetleg korábban föl sem tűnt, holott annak az ökológiai rendszernek a működőképes fenntartásában, melynek maga az ember is része, esetleg nélkülözhetetlen szereppel bír. Ebből következően a homo oeconomicus racionalitásának megítélésekor bizony figyelembe kell venni mindazokat a következményeket is, melyek adott esetben a víz olyan rekultiválását eredményezik, amik folytán újra képessé válik ellátni a teljes ökológiai rendszerben betöltött eredeti szerepét. Ez a következményhalmaz pedig beláthatatlanul nagyra is nőhet, azonban semmiféle precíz számadattal jellemezve sem válik megmondhatóvá a mai konvencionális gazdasági modellben, hogy a több száz éven átívelő gazdasági folyamat mérlege végül pozitív, vagy negatív, gazdaságosnak vagy gazdaságtalannak tekinthető-e. Áthághatatlan nehézséget jelent egy korrekt mérleg felállítása, mivel a mérleg pozitív oldalát elsődlegesen száz évvel ezelőtt élvezték teljesen más gazdasági környezetben, teljesen más viszonyok mellett, a negatív oldalát pedig többnyire most nekünk kell megfizetnünk. A feladvány számszerűsítésének kiértékelhetetlensége miatt tehát érdemes az álláspont kialakítása végett más megfontolások irányába fordulni, más tér-idő szerkezetbe áthelyezni a haszon-maximalizáció elvét. Létezik ugyanis egy nagyon is nyilvánvaló szempont, ami képes minden számszerű bizonyítás nélkül, mégis megkérdőjelezhetetlen módon tisztázni bármely gazdaság gazdaságosságának kérdését. Ez pedig az ökológiai szempont, aminek érvényességi sugara eleve tágabb tér-idő szerkezetben értelmezhető.

Érjen el az ember bármekkora technikai fejlettséget, változtassa környezetét bármilyen szinten is a saját pillanatnyi gusztusa által diktált paraméterek szerint, mindenkor beágyazott marad abba az ökológiába, mely maga is egyensúlyi rendszerek megvalósulását jelenti, még hozzá sokkal precízebb és érzékenyebb formában, mint amit az ember által művileg teremtett piac rendszere jelent, s nagyon pontosan tudható, hogy amennyiben az ember művi rendszerei megsértik az ökológiai egyensúlyt, az ökológiai rendszer az ember számára többnyire ellenőrizhetetlen folyamatokban visszaállítja eredeti egyensúlyát, vagy olyan új egyensúlyt keres, ami csekély valószínűséggel értelmezhető a továbbiakban élettérként. Ha pedig az ember kénytelené válik rekultiválni a saját maga által eltorzított ökológiai rendszert, úgy bizonyosan legalább akkora költséggel fog ez a művelet jární, mint amekkora „hasznót” kasszírozhatott az önkényes torzítás idején. Ebből következően bizonyosan kijelenthető, hogy ökológiai rendszerbe ágyazottan, az ökológiai rendszer egyensúlyi folyamatainak felborítása soha nem volt, és soha nem lesz „jó üzlet”. Sőt, ha az ember egyáltalán csak életben akar maradni, akkor soha nem törekedhet másra, mint azoknak az ökológiai egyensúlyoknak a megőrzésére, melyek között módja volt meglátni a napvilágot. Ideig-óráig ábrázolhatunk a haszon-elv mentén elszabadult piac életképességéről, de fel kellene végre vállalni a tényt, hogy az a piac, amelynek működését nem elsősorban a beágyazó ökológiai rendszerrel való folyamatos egyensúly fenntartására való törekvés határozza meg, bennünket, embereket tesz életképtelenné.

láthatóvá válik, hogy a piac csak és kizárólag a saját egyensúlyát kezeli oly hatékonyan, és saját egyensúlyának biztosítása közben nem áll módjában, de indítékot sem tartalmaz valamilyen módon arra a gazdaságra tekintettel lenni, melybe beágyazottan működik. És itt nem anomáliákról, vagy véletlenszerű jelenségekről van szó, hanem törvényről. Vagyis, a kereslet és kínálat bármi áron fenntartja a piaci egyensúlyt, akkor is, ha végtelenen eltorzítja azt a gazdaságot, amibe ágyazott, mégpedig éppen azért, mert a kereslet és kínálat viszonyában semmi egyéb szempont nem fejeződik ki és nem is tud kifejeződni, mint a haszon.

⁷ Érdemes itt Balogh Tamás *Mit ér a hagyományos közgazdaságtan* című könyvére hivatkozni, amelyben a hipotézisek előfeltételezéseinek jelentősége mellett érvel a szerző, bírálva egyben a közgazdaságtant, hogy a törvény szintjére emeli a feltételezéseket, amennyiben azok a működésben visszaigazolhatóak, ugyanakkor maguknak a hipotéziseknek a hasznosságával és logikájával nem foglalkozik. [1]

⁸ Return to Cosmology, mondhatjuk Toulmin mentén. [19]

Következésképpen ebben a tanulmányban nem az emberről leválasztott szabályok mentén igyekszünk végiggondolni alternatív gazdasági modelleket, hanem éppen a szabályokat definiáló szubjektum fogalomkészletének és a fogalmak újraértelmezett tartalmának mentén mutatunk rá, hogy a környezetbe beágyazódott gazdaság csak az egyének olyan tudatállapota mentén működhet, amelyet nem a szabályok áthágásának büntetései illetve az abból következő költségek korlátoznak, hanem annak az ismerete, hogy a legtágabb értelemben vett környezet pusztítása valójában nem egyéb önpusztításnál. Par excellence éppen, hogy nem korlátok felállításában látjuk a jelenlegi gazdasági és társadalmi zűrzavarból a kiút keresésének a módját, hanem ellenkezőleg, a korlátok leépítésében, s a tudatosság erősítésében. Az ember térben és időben minél szélesebb kontextusban képes értelmezni önmagát és cselekedeteit⁹, annál inkább látja cselekedeteinek a következményeit, a visszacsatolásokat, s magának a létezésének az értelmét. A felelősség tudat- és nem szabályfüggő. Ráadásul éppen a szabadság-fokkal egyetemben válik valóssá.

3. Gazdasági modell, mint létezési forma

„Az ember a külvilágból érkező ingereknek nem passzív befogadója, hanem nagyon is konkrét értelemben maga teremti az univerzumát.” (Bertalanffy)

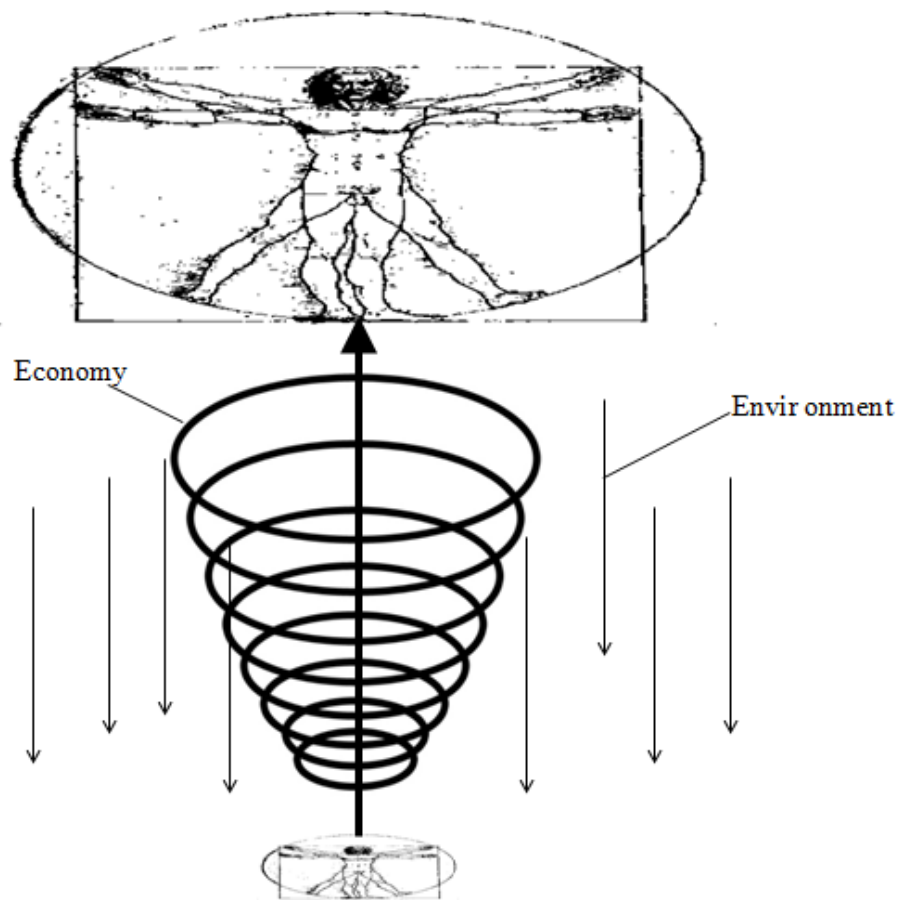
Figyelmesen rátekintve az ember és környezete viszonyrendszerére, látható, hogy a gazdálkodás elsődleges motivációja mindig is az életben-maradás, aminek következtében az ember akarva-akaratlanul is homo oeconomicus szerepkörben találja magát. Az ember önmagáról alkotott fogalmában, az önképében mindig is, mint kiszolgáltatott tekint magára, s ezen a kiszolgáltatottságon igyekszik úrrá lenni a racionalitásában mind magasabb szintre emelt gazdálkodással. Hosszú idő távlatában azonban ez a folyamat olyan eredményt hozott, amire az életéért küzdő ember eredetileg nemigen számíthatott. A környezetet maga alá gyűrte, a gazdasági folyamatok részére laboratóriumnak nevezhető feltételeket biztosított, ahol a paramétereket tetszése szerint szabályozza, s mára már például a korábban legfontosabb élelmiszertermelést korlátoznia kell a főlöleges készletek felhalmozásának elkerülése végett, miközben globális vonatkozásban az éhezés is jellemző eleme a mai létezési formációnak. Az önellentmondások – Rodrik szavaival élve [16] – a globalizáció paradoxonának széles aspektushálójában pedig indokolt lenne végiggondolni azt a folyamatot, amelynek következményrendszere az ellentmondásokkal teli létezés. Az ellentmondások forrása értelemszerűen az ember önmagáról alkotott kontradiktórikus képe; az, hogy stock-ként értelmezi a flow-t; önmagát és érdekét. Az az önzéselfogás pedig, amely önmaga feltételeként nem foglalja magába a másokról való gondoskodást, önmegsemmisítővé válik. A kizárólag „itt és most”-ban felfogott énkép ugyanis a kölcsönhatásokból szakítja ki a létezést, amivel éppen a létezés esszenciájából, lényegiségéből tépi ki a létezőt, megsemmisítve azt is és a környezetét is. Mindenek fölé és mindenhatónak gondolva el önmagát, önmaga fölötti ellenőrzését is elveszíti, hiszen rálátása sincs önmaga tér- és időbeli kiterjedtségére. Az „itt és most”-hoz kötött identitás már az „itt és most”-ban sem jelent egyéb tartalmat egyfajta „l'art pour l'art” fogyasztás tárgyasult eszközénél.¹⁰

Kérdés azonban, hogy az ember önképe, amiképp látja önmagát a környezetében, vagy a saját jövőjére irányuló vízióiban, miért változhatott meg ilyen gyökeresen az utóbbi néhány évszázadban. Miért változhatott a szemlélete akkorát, hogy a megjelenő egész világot eszközként tudja már csupán kezelni, még hozzá olyan eszközként, amit kénye-kedve szerint használhat? Ugyanakkor, egyre kevésbé konkretizálható, viszont – egyéb híján – kizárólag önmagára irányuló céljainak elérési programjában, önmaga is e program eszközévé vált.

Vajon ténylegesen kizárólag pozitív folyamatként értelmezhető a tény, hogy mára már önképben az ember minden fölé emelkedve látja magát?

⁹ Az identitás – mely „a társadalmi szereplők esetében az életcélok felépítésének folyamata valamely kulturális attribútum vagy attribútumok valamely összefüggő halmaza alapján, ami a célok más forrásaival szemben elsőbbséget élvez” [3] –, valójában a legfontosabb viselkedést meghatározó tényező, hiszen a társadalmi szereplők éppen a saját identitásukkal azonosítják cselekedeteik mozgatórugóját. [12]

¹⁰ A tudomány egyre nagyobb hatalmat ad az emberek kezébe, ám arra vonatkozóan nem tud mit mondani, hogy az ember mit is kezdjen a hatalmával. Lásd: Leo Strauss: The City and Man. Rand McNally, Chicago 1964

1. ábra

Az individuum és a környezet viszonyának változása a gazdasági fejlődés kontextusában

Ha nem számolunk etikai vagy metafizikai szempontokkal, nem számolunk az önkép nyilvánvalóan hamis magabiztosságával, hiszen az ember természetnek való kitettsége sokkal elementárisabb, mint ahogy ebben a szűk történelmi pillanatban, ideig-óráig fenntartható feltételek között érzékelhető – tehát ha mindezzel nem számolunk, akkor is látható, hogy spontán öntudatlanságban ugyan, de az ember vált önmaga potenciális megsemmisítőjévé.

Lehetne talán szélesebb értelemben véve a kultúrától várni, hogy a gazdaságtól átvegye az önkép kialakításának motívumait. Ez azonban egyhamar nem várható, méghozzá főként azért, mert a kultúra is a gazdaság kizárólagos befolyása alá került. A gazdaságon belül viszont remélhetőleg nem keveset tehetünk, ha az entitásoknak térbeli és egyszersmind időbeli hálózatát is figyelembe vesszük. Ki/mi kiből/miből jött létre? Ki/mi milyen „áron” jött létre? Kinek/minek a létezése miféle értéként vehető figyelembe? Kinek/minek az eltűnése miféle veszteséget okoz?

Egy ilyen tér-idő hálózat értelmezése feltehetően alapjaiban változtatná meg bizonyos gazdasági trendek, eredmények, állapotok értékítéletét. Ugyanakkor lehetőséget adnának örökségünkkel, a Földdel való gazdálkodásunkról elszámolni őseinknek, akik működő eco/öconomiát hagyományoztak ránk.¹¹

4. Tér-idő szerkezet és önkép

„Aki a kollektív identitás alapját megteremti, az meghatározza az identitás szimbolikus tartalmát és a belőle fakadó célokat azok számára, akik vállalják és akik elhatárolják magukat tőle” (Castells).

A tanulmány abból az alapfeltevésből indul ki, hogy az eltérő tér-idő szerkezetek különböző leképzési viszonylatokat eredményeznek. Más a megjelenő törvényük, azoknak formái, mások az értékek és azok rendje a tradicionális, a modern és a modernség utáni társadalmakban.¹² Más az ember önfenntartására vonatkozó nézete.

A globalizálódó gazdasági paradigma, melynek uralma és hatásrendszere immár nem hagyja érintetlenül a Föld legeldugottabb szegletét sem, vagyis kitöltötte a számára rendelkezésre álló teljes teret, s további növekedése – ami pedig belső természetének lényege –, csak létalapjának fokozatos elemésztésével valósulhat meg. Legtágabb értelmezésben ez a gazdaság a modernség értékpáradigmájának és tér-idő szerkezetének az „itt és most-ba” szűkített létszerveződés következménye.¹³

Az egymásba torkolló gazdasági problémákban a konkrét, gazdaságilag értelmezhető egyensúlyok megbomlása által egy önmagánál sokkal mélyebb és általánosabb, az egész emberi kultúrát átjáró válság lenyomata rajzolódik ki, ami a modernség performativitása által áthatott társadalmi tér-idő-szerkezet és az ahhoz kötött identitás problematikájaként értelmezhető.

A globális gondokkal és átalakulásokkal sajátágosan értékelődik fel a tér és a komplexitás [18], a klasszikus, mechanikus világnézetben formálódó fejlődés és fejlesztéskoncepciók pedig érvényüket veszítik, s a valós dinamika korlátozójává válnak.¹⁴ A kihívás következésképpen a megrögzött fejlesztési koncepciók és azok mentális modelljeinek újrafogalmazása,¹⁵ a modernitást meghaladó, új – vagy éppen lehet, hogy nagyon is régi¹⁶ – tér-idő szerkezetben, amely a komplexitás integrált jelentésterékként kontextus-hálóvá is válik egyben, s magába inkorporálva a visszacsatolások lehetőségét, az önreflexív visszatekintés és megértés igényét hordozza.¹⁷ Mindezen túl pedig megteremtheti az egzisztenciák kölcsönhatását, s ekként a coexistencia sajátágos ontológiájává válik,¹⁸ a homo oeconomicus új identitásává.

¹¹ Lásd: Piketty mentén érdem és örökség hosszú távon. [15]

¹² Lásd: [11]

¹³ Annak ellenére, hogy a globális társadalmi tér univerzális, mégis inkonzisztens és önellentmondó. Lásd pl. [16]. A válságjelenségek pedig az értékpáradigma és az értékpáradigmában megnyilvánuló ismereti tér válságát mutatják. A leginkább a téves tudásra utalnak önmagunkról, életünk értelméről, s kozmikus felelősségünkéről.

¹⁴ A világot immár nem szedhetjük szét egymástól függetlenül létező részekre, az önálló entitások fejleszthetősége, az „itt és most”-beli identitás, illúzió csupán. Az elmúlt századok tévhitéről azonban éppen az igazságdimenziók átstrukturálódása rántotta le a leplet. Részben a természettudományokban a 20. században bekövetkezett fordulata, részben magának az Egésznek a reflexív megnyilvánulása, amelyek különböző válság-jelenségekben váltak érzékelhetőkké. Mindeközben azonban nem csupán a megismerés kommunikációs tárházának megújítását idézték elő a változások, hanem egyre inkább terelték a valóságkreációra irányuló motivációkat – amelyek legmarkánsabban az alkalmazott közgazdaság tételeiből táplálkoztak - az élő, szerves, állandó mozgásban lévő valóság újratemtésének irányába.

¹⁵ Korunk legmarkánsabb feladatának tekinthető azoknak a szellemi impulzusoknak az indukálása, amelyek a csoportkohézió alapul, a környezettel harmóniára törekvő cselekvések konstellációjává válhatnak.

¹⁶ Plus ça change – plus c’est la meme chose.

¹⁷ „A komplex rendszerek fontos jellemzője az azonos és ellentétes érdekű tagjai és folyamatai közötti visszacsatolások és kölcsönhatások érvényesülése, amelyet a rendszerbe lépők és az abból kiesők állandó mozgásban tartanak. A 21. század világának központi folyamatai – és különösen a változások – nem függetleníthetők a rendszer lényeges „szereplőitől”, amelyek között az államok továbbra is meghatározó fontosságúak a világpolitikában és világ gazdaságban.” [18]

¹⁸ A jelenségek összefüggéseinek ismerete fontosabb, mint magának a végső szubsztanciának az ismerete. [13]

A feladat tehát globálisan és lokálisan is adott: az érvényesség igényével keresni a jövő gondolati és cselekvési pályáit. Olyan nyitott rendszer működést, amely a mozgáspályák áttekintését úgy teszi lehetővé, hogy közben új fogalmi rendet teremtsen, amely már nem a versenyképességben, hanem az életben – az életképességben érdekelt.¹⁹ A kihívásokra adott válaszok különös jelentőséggel bírnak, hiszen az áttörés forradalmi vetett hitet és az erkölcsi szabadságot egyaránt táplálniuk kell.

„A saját realizációs feltételeit nem megszüntető új létkonceptió alapmotívuma nem lehet más, mint a valóság olyan, a jelenleginél lényegesen különböző modellezése, mely akár kivezetve a jelenlegi, működési határaihoz ért koncepcióból, de mindenképpen az élet fenntarthatóságához vezet. Elsőként ezért érdemes leszámolni a történelmileg ránk hagyományozott homo oeconomicus realizációs modelljének olyan belső, strukturális adottságaiból következő szemléleti elemekkel, melyek evidenciái nem engedik látni önnön modellünk végességét, még kevésbé engednek látni más modelleket, következésképpen bezárnak bennünket abba a lehetőségrendszerbe, amelyben a válságjelenségek mentén tetten érhetően a teljes csőd és a teljes összeomlás felé mozgat. ... Lényegi változás csak és kizárólag modellváltásból – tehát a cselekvési irány megváltozásából következhetne, illetőleg valós, a létkonceptióig hatoló értékrendi változás modellváltást idézne elő.” [10]

Mindez pedig a homo oeconomicus kozmikus identitását feltételezi. Pierre Lévyre, az ottawai egyetem professzorára hivatkozva, „meg kell tanulnunk a Föld felé irányítani identitásainkat, érzelmeinket, életerőnket, megtalálni a kozmosszal való kapcsolatot... A Földért és a Föld által is születünk, születésünkkel kozmikus léte avatunk fel.” [8]

5.Összefoglaló

„Eltöprengtem, vajon nem lennénk-e eredményesebbek, ha felismernénk, hogy valamennyien élő szervezetek élő sejtjei vagyunk: városoknak, biorégióknak, kontinenseknek és magának a Földnek. Nem csökkenthetnénk-e igénybevételeinket, egészségesebbé és teljesebbé válva, ha munkánkkal egyszerűen ezen élő szervezeteknek segítenénk saját élő teljességük felismerésében?” (Kemmis)²⁰

A tanulmányban a gazdasági modell problémáit egyetlen aspektushoz kötöttük, a gazdaság működését irányító és tervező szubjektum identitásához, abban a gondolati láncolatban vezetve végig az argumentációt, hogy az, ami éppen meghatározza a gazdaságot és folyamatosan újrateremti vízióját, nem más, mint az ember, a saját önképéből táplálkozó motivációs rendszer és az arra felépített gazdasági modell. A kialakult önkép pedig manapság nem más felé tart, mint az önmagának mindent megengedő, élvezeteket kereső, akadályként a másik embert sem tűrő, elszigetelt individuum, akinek minden, ami rajta kívül esik, csakis eszköz lehet, s valóságként nem fogad el semmi mást, csupán azt, ami fantáziája szerint éppen élvezetes lehet. Utóbbi kizárólagos végett önként és nagy energiával igyekszik leváltani maga körül a valóságot a fantáziájának jobban megfelelő művi és mindinkább virtuális valóságra. Nem kíván nagy erőfeszítést e folyamat kimenetének érdemi végiggondolása. Felvetődik azonban a kérdés, vajon mi lesz az emberrel, ha már az életét megkönnyítő automatizmusokat is automatizmusok tervezik és működtetik?

Felmerült továbbá a kérdés, vajon még mindig ugyanezt jelentik-e a gazdaság alapfogalmai az embernek, mint korábban, s hogy az a pozitívnak elgondolt tartalomnak, amely motiválta azt a munkát, aminek elvégzését követően ma egy teljesen megváltozott motivációs környezettel kell szembenéznünk, valójában milyen következmény-együttes a velejárója.²¹

¹⁹ Az élet kölcsönhatás, dinamika, legtagabb értelemben kommunikáció. A mozgást létrehozó erő azonban mindig is a szubjektum belső – lényegi tulajdonsága. A kreativitás -, a szubjektum esszenciája, a lét alapállapota.

²⁰ Daniel Kemmis, Minnesota polgármesterének nyilatkozata a „20 questions”, Utne Reader 1995. jan-febr. Számában. 79. old.

²¹ A gondok gyökere, a láthatatlan kéz által mozgatott homo oeconomicus inspirációja, az önérték maximalizációjára. Még pontosabban fogalmazva az a gondolatiság, amely az önértéket a mindentől és mindenkitől független önálló entitásként értelmező szubjektumhoz köti. Az önérték különböző tér-idő szerkezetben való végiggondolásából pedig különböző identitások képződnek.

Egyértelmű, hogy míg korábban a gazdaság kényszerfeltételei folyamatos korrekcióra szorították az ember önképét, ma a kialakult önkép következményévé válik a gazdasági működés.²² Az erkölcs-ébredés azonban nem tekinthető másnak, mint csupán egy rendszer-anómia²³, hiszen a hirtelen támadt lelkiismereti elvekre hivatkozva,²⁴ ideiglenesen divattá tehetők olyan értékek, melyek nem tartozéka a modellnek, esetleg egy másik lehetséges modellből eredeztető olyan mintázatok, amik eredeti tartalmukat nélkülözve, tisztán formállogikai alapon figyelembe vehetőnek tűnnek a katasztrófa elkerülési stratégiájában. Mindez azonban a homo oeconomicus teremtő rombolásában átmeneti jelenség marad, mindaddig, míg a homo oeconomicus magára nem talál egy másik önképben.

Az uralkodó gazdasági modell alapproblémája a láthatatlan kéz által mozgatott homo oeconomicus inspirációja, az „itt és most”-ban stock-ként értelmezett önérdék maximalizációjára. Még pontosabban fogalmazva az a gondolatosság, amely az önérdéket a mindentől és mindenkitől független önálló entitásként értelmező szubjektumhoz köti. A tanulmány ezért az önérdék különböző tér-időszervezetben való végiggondolhatósága mentén érvel, amelyek alapján különböző identitások képződhetnek. Az önkép gazdasági és társadalmi kondicionáltságából kiindulva, magát a kondicionáltságot értelmeztük a modernség tér-idő szerkezetében. A gazdasági identitást lényegében magával a homo oeconomicus-szal azonosítottuk, a homo oeconomicus önképe pedig mindig térben és időben definiált. Ebben a vonatkozásban a tanulmány a „homo reciprocans”-t nem ellentétpárjaként értelmezi a homo oeconomicusnak, hanem a homo oeconomicus kozmikus identitás-értelmezésében, annak részeként fogja fel.

IRODALOM

- [1] Balogh, T: Mit ér a hagyományos közgazdaságtan? Budapest, 1994, Közgazdasági és Jogi Kiadó
- [2] Bertalanffy, L. : ... ám az emberről semmit sem tudunk. Budapest, 1991. Közgazdasági és Jogi Kiadó
- [3] Castells, M.: Az identitás hatalma. Budapest, 2006, Gondolat-Infonia. pp 30, 28
- [4] Coase, R. H.: The Problem of Social Cost. Journal of Law and Economics, 1960 (3) pp1–44.
- [5] Dahrendorf, R.: Homo sociologicus. Ein Versuch zur Geschichte, Bedeutung und Kritik der Kategorie der sozialen Rolle. Wiesbaden, 2006 (1958) VS Verlag.

Hangsúlyozni kívánjuk azt is, hogy itt nem feltétlen a “szociális” identításra gondolunk, jóllehet az önkép társadalmi kondicionáltságából kiindulva, magát a kondicionáltságot értelmezzük a tér-idő szerkezetben. A gazdasági identitás lényegében magával a homo oeconomicus-szal azonosítható, a homo oeconomicus önképe pedig mindig térben és időben definiált.

²² – Mit jelentett a gazdálkodás az egyszerű földi halandó számára még úgy 50-100 évvel ezelőtt?

Egy olyan folyamat munkával való fenntartását, mely a rendelkezésre álló erőforrások célszerű használatba vétele mellett képes biztosítani a létfeltételeket. Ez pl. egy paraszti gazdaságban a természeti folyamatokba való olyan racionális bekapcsolódást jelentette, ami a természeti folyamatokba nem avatkozott bele, csak azokat racionalizált környezeti feltételek közé helyezve igyekezett a művelet hozambiztonságát növelni. Sikeres gazdálkodás esetén a gazdálkodó személy életbiztonsága nőtt, a sikertelenség akár emberi életbe is kerülhetett

²³ A környezetszennyezésre pl. nehéz úgy tekintenünk, mint a homo oeconomicus feltett szándékára, (hogy ti. pusztítsa el saját létfeltételeit), ugyanakkor a gazdaság – a szükséglet-kielégítés legtágabb értelemben létszükséglete az embernek. Nem tartjuk tehát szerencsésnek, a kiutkeresési pályákat az erkölcsiség kizárólagosságának irányban keresgélni. Gondoljuk csak el, hogy a halász éppen a moralizálásának folyamatában visszazsabadjtja a halait a tengerbe. Az persze már a másik véglet, s a problémák gyökerét éppen abban kellene keresgélni, hogy miért kényszerül a halász arra, hogy lehalássa az teljes halállományt.

²⁴ Tehát pillanatára sem másnak, mint továbbra is eszköznek tekintve a természeti erőforrásokat.

- [6] Кочетов, Э. Г.: Глобалистика: теория, методология и практика, Москва, 2002 „Норма“, pp XI
- [7] Kocsis, T.: Állam vagy piac a környezetvédelemben? A környezetszennyezés-szabályozási mátrix. Közgazdasági Szemle, XLIX. évf., 2002. október pp. 889–892
- [8] Lévy, P.: Mi az antropológiai tér? <http://www.antroport.hu/lapozo/forditasok/forditaspdf/ANTRTEER.pdf>
- [9] Major, Gy.: Megérinthes-e a szivárvány? eVilág 2004, 3 (6) pp 13-19
- [10] Major, Gy.: A gazdasági realizáció újraértelmezése a felelősség kontextusában. In: Válság és kommunikáció. (szerk.: Karikó Sándor – Szécsi Gábor) Budapest, 2012, Áron Kiadó
- [11] Márfa Molnár, L.: Túl a szubjektumon, avagy a transzcendentált téridő. In: Metaelmélet, metafilozófi. (Ed: Varga). Stratégiakutató Intézet, 2005 pp 170-183
- [12] Nagy, Z. É.: Változó vidékkép – Minden időben. Szociológiai Szemle 2008/4, 123–129.
- [13] Needham, J.: Science and Civilisation in China. 1956, Cambridge University Press
- [14] Pigou, A. C.: The Economics of Welfare. New York, 1920, McGraw-Hill Book Company
- [15] Piketty, T.: A tőke a 21. században. Budapest, 2015, Kossuth Kiadó pp. 399
- [16] Rodrik, D.: A globalizáció paradoxona. Demokrácia és a világ gazdaság jövője. 2014, Corvina
- [17] Sadler, A. E. (szerk.): The Environment. Opposing Viewpoints Series. San Diego, CA. 1996, Greenhaven Press
- [18] Simai, M.: A térszerkezet és a geoökonómia. Tér és Társadalom. 2014, 28 (1) pp 25-39
- [19] Toulmin, S.: Return to Cosmology: Postmodern Science and the Theology of Nature. Berkeley, 1983, University of California Press

MEGJELENT:

Tanulmánykötet a 6. Báthory-Brassai nemzetközi konferencia előadásaiából: 1-2. kötet. Szerk: Rajnai Zoltán, Fregan Beatrix, Marosné Kuna Zsuzsanna, Ozsváth Judit, Budapest, 2015, Óbudai Egyetem, 118-127. o.